

KRITISCHE UITGAVE VAN DE „PRECEPTA” VAN GRAAF FILIPS VAN DE ELZAS VOOR DE STAD GENT (1178)

door

R.C. VAN CAENEGEM en L. MILIS *

I. Aard en Inhoud

De *Precepta*, waarvan hier voor het eerst een kritische uitgave wordt gebracht, zijn een grafelijke ordonnantie voor de stad Gent, waarbij in hoofdzaak enkele uitvoeringsmodaliteiten worden uitgevaardigd in verband met de Grote Keure, die niet lang te voren te Gent en in andere Vlaamse steden was ingevoerd¹. Hoewel de naam van de graaf-wetgever niet expliciet in de tekst wordt gegeven, moet Filips van de Elzas bedoeld zijn. Niet alleen is dit de communis opinio in de geschiedschrijving, maar graaf Filips was de enige graaf vóór de datum van de oudste bewaarde kopie van ons document (kort na 1237), die van Jeruzalem is teruggekomen en de titel van de ordonnantie vermeldt uitdrukkelijk dat ze werd uitgevaardigd door de graaf „toen hij van Jeruzalem terugkeerde”. Dit gegeven laat ook toe onze tekst te dateren, want het is bekend dat Filips van de Elzas in oktober 1178 terug in Vlaanderen was, na een pelgrimstocht die was begonnen met zijn inschepping te Wissant rond Pinksteren 1177 (op 1 aug. van dat jaar had hij Palestina bereikt, was plechtig ontvangen te Jeruzalem en had het Hl. Land, na verschillende militaire operaties, kort na Pasen 1178 weer verlaten)². De tijdsbepaling „eo tempore quo rediit Iherosolimis” laat toe te stellen dat ons document werd uitgevaardigd in oktober 1178 of kort daarna. „Bij zijn terugkeer” moet niet al te letterlijk opgevat worden want de graaf had dan wel meer zaken te regelen dan het Gentse recht, zodat ook de eerste weken na oktober 1178 kunnen bedoeld zijn, maar het komt ons toch zeer onwaarschijnlijk voor dat „op het tijdstip dat hij terugkeerde” ook op het jaar na zijn terugkeer kon slaan, zodat het jaar 1178 als quasi zeker kan worden beschouwd.

Filips' ordonnantie werd voor de stad Gent uitgevaardigd. Aangezien ze een aanvulling en precisering is van de Grote Keure van de Vlaamse

(*) Onze dank gaat naar de stafleden en studenten die, in het raam van de colleges over Historische Kritiek aan de Gentse Rijksuniversiteit, hebben deelgenomen aan het onderzoek, waarvan de resultaten hier, althans gedeeltelijk, worden gepubliceerd.

(1) Zie de uitgave en commentaar van R. VAN CAENEGEM en L. MILIS, *Kritische uitgave van de „Grote Keure” van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, voor Gent en Brugge (1165-1177)*, in: *Handelingen v.d. Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 143, 1977, blz. 207-257.

(2) H. VAN WERVEKE, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 4, 1970, kol. 303-305.

steden zou men eerder verwacht hebben dat ze werd ingevoerd in al de steden waar de Grote Keure was geïntroduceerd en de bepaling in de titel van ons stuk dat het „in Gandavo” werd uitgevaardigd, zou strikt genomen kunnen betekenen dat het „te Gent” voor al die steden en niet alleen „voor Gent” werd afgekondigd. Deze theoretische mogelijkheid wordt o.i. geëlimineerd door het feit dat onze tekst in geen enkele andere stad die de Grote Keure heeft gekregen enige sporen heeft nagelaten, terwijl hij te Gent, zoals we verder zullen zien, vele malen is gecopieerd; ook vermeldt de verbodsbepaling van art. 7 uitdrukkelijk de stad Gent (toegegeven dient echter dat deze plaatsnaam in een algemene aanvulling bij de Grote Keure, naargelang de stad had kunnen aangepast worden). De conclusie ligt voor de hand dat deze ordonnantie niet alleen te Gent, maar speciaal voor Gent werd uitgevaardigd. De reden is te zoeken in specifiek Gentse omstandigheden, met name de gespannen verhoudingen tussen de machtige en eigenmachtige stad en de niet minder machtige en eigenmachtige graaf, die met grote strengheid de hand wilde houden aan de naleving van zijn Grote Keure, wat blijkbaar te Gent tot extra-problemen aanleiding gaf³. De ware natuur van ons document blijkt niet alleen uit de titel „dit zijn de voorschriften die de graaf heeft afgekondigd”, maar ook uit de inhoud: we staan voor een ordonnantie, d.i. een stuk wetgeving door de landsheer, krachtens zijn vorstelijke, dus ook wetgevende, macht in één van zijn steden afgekondigd. We staan hier dus niet voor een stadsprivilege of keure in de zin van voorrechten of rechtsverbeteringen aan de stad en op haar aanvraag „verleend”, zoals bijv. de beroemde Gentse keure van Mathildis van 1191⁴. We staan hier ook niet voor een optekening van het geldende gewoonterecht. De Grote Keure had zich nog gedeeltelijk voorgedaan als een optekening van de gewoonte, want ze heette te zijn de „lex et consuetudo quam Philippus...

(3) Giselbert van Bergen heeft het over de „talrijke Gentenaars die machtig waren door hun familierelaties en versterkte torens” (*Chronicon*, ed. L. VANDERKINDERE, Brussel, 1904 (Kon. Com. v. Geschiedenis. Recueil de Textes pour servir à l'étude de l'histoire de Belgique), blz. 292) en aartsbisschop Willem van Reims nam in een brief van 1179, handelend over de rechten van het Gentse St. Veerlekapittel ook geen blad voor de mond, waar hij het had over de talrijke Gentenaars die, wegens hun rijkdom en hun huizen met versterkte torens, op insolente wijze rebelleerden en niet alleen op het stuk van het beheer van de scholen (van St. Veerle), maar ook op vele andere gebieden de jurisdictie en de heerschappij van de graaf usurpeerden: Filips, zo schreef hij, was er toe gebracht deze lieden in hun aangezicht te weerstaan en de sterke nekken van die hoogmoedigen met eigen kracht te buigen (uitg. M. H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerle cultus te Gent*, in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r. 17, 1963, n° 4, bl. 20-22). Het was, zoals bekend, om deze al te grote Gentse stedelijke hoogmoed te temmen dat Filips rond 1180 het nog bestaande gravensteen als een dwangburcht heeft gebouwd, zoals Giselbert van Bergen uitdrukkelijk zegt (*op. cit.*, bl. 266). Ook andere steden onder Filips' gezag, in en buiten Vlaanderen, zijn hardhandig door de graaf aangepakt, o.m. Hesdin, waar hij de klok van de *communie* in beslag nam en liet wegvoeren (VAN WERVEKE, *op. cit.*, kol. 324).

(4) Uitg. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191 - aanvang 1206)*, II: *Uitgave*, Brussel, 1964, n° 1, bl. 1-16 (Kon. Com. v. Geschiedenis. Akten der Belgische Vorsten, 5).

comes... instituut". Hoewel o.i. ook de Grote Keure veel meer nieuw recht bevatte en dus eerder een stuk wetgeving was dan een wijsdom (d.w.z. een optekening van het bestaande gewoonterecht), werd daar tenminste nog de schijn van een zeker costumier karakter gered⁵. In ons document wordt expressis verbis duidelijk gemaakt dat de graaf als wetgever optreedt en juridische bepalingen uitvaardigt, zonder enige verwijzing naar het gewoonterecht. Twee constataties kunnen hierbij nog worden gemaakt. Daar is vooreerst het ontbreken van enige vermelding van de *curia comitis*, de *consensus* van de raad van 's graven vazallen of de instemming of medewerking van de burggraaf of de schepenen van Gent. Daar is vervolgens de afwezigheid van de normale vormelijke elementen van een grafelijke oorkonde. Het stuk heeft noch protocol, noch eschatocol, de naam van de graaf ontbreekt en er is noch getuigenlijst noch datering. Met de Grote Keure is het niet anders gesteld en we hebben er elders op gewezen dat deze formele onbeholpenheid een gevolg is van de toenmalige betekenis van de wetgeving als rechtsbron⁶. Die was in de 12e eeuw nog zeer ondergeschikt aan de gewoonte, dé essentiële bron van het recht van de tijd. Een optekening en bekrachtiging van het gewoonterecht vond men normaal, net als een verlening van voorrechten (waarvoor de gewone chartervorm best kon worden aangewend); de afkondiging van nieuwe rechtsregels door de vorst was echter een innovatie, waar men nog onwennig tegenover stond en die pas later een aangepaste en geëigende diplomatische vorm zou krijgen⁷.

Onze tekst is duidelijk een complementaire ordonnantie: ze staat niet op zichzelf zoals de Grote Keure, maar is een aanvulling en precisering bij deze laatste. Dit blijkt niet uit de titel, maar uit de analyse van de inhoud. De bepalingen betreffen inderdaad geen fundamentele regels van strafrecht, strafprocesrecht en gerechtelijke organisatie, zoals de Grote Keure, maar vooral, zij het niet uitsluitend, detailkwesties die waren opgedoken bij de toepassing van deze laatste en vooral dan bij de inning van de zeer zware boete van 60 pond, die één van de grote innovaties was van de Grote Keure en één van de steunpilaren van het strenge strafrecht van Filips⁸. De artikelen 1, 3, 4, 5 en 6 (in onze nummering) hebben betrekking op de inning van grafelijke boeten (art. 1 en 6 vermelden uitdrukkelijk de 60 pond boete); de artikelen 2 en 7 zijn toevoegingen aan de lijst van misdrijven en straffen van de Grote Keure en hebben alleen in die zin betrekking op de 60 pond boete dat ze twee nieuwe misdrijven vermelden die met die straf worden gesanctioneerd, nl. de wei-

(5) Zie op dit punt VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 213-217.

(6) *Op. cit.*, bl. 219-220.

(7) Een interessant voorbeeld van een rechtswijziging ingevoerd bij wijze van stedelijk voorrecht is het privilege van Boudewijn VII voor Ieper van 1116, dat de uitgewerkte vorm van een schenkingsoorkonde heeft, met *intitulatio*, datum, lijst van ondertekenaars enz. (uitg. F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre 1071-1128*, Brussel, 1938 (Kon. Com. v. Geschied. Akten der Belgische Vorsten), n° 79, bl. 177-178).

(8) R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw*, Brussel, 1954, bl. 216-217 (Verhand. Kon. Vl. Acad. Wetenschappen, Kl. Lett. Verhand. 19).

gering een vredesgijzelaar te leveren en de vorming van onwettige groepen (waarschijnlijk gewapende) aanhangers in de stad.

II. *Juridische Analyse*

De *Precepta*, waarvan we het belang dadelijk hopen in het licht te stellen, behoren tot de meest verwaarloosde teksten van het oud-Vlaamse recht. Ze zijn nooit het voorwerp geweest van een systematische analyse en men heeft er in de literatuur bijna nooit meer dan een paar lijnen aan besteed. De uitzondering is C.L. DIERICX die aan onze tekst een zevental bladzijden heeft gewijd, waarin men naast de Latijnse tekst en de Middelnederlandse vertaling, ook een moderne Franse vertaling vindt alsook, artikelgewijs, een commentaar die alleen voor het laatste artikel van de ordonnantie uitvoerig is⁹. Daarbuiten moet onze tekst zich, zoals gezegd, in de literatuur tevreden stellen met een paar lijnen, al dan niet n.a.v. een editie: dit is het geval bij LESBROUSSART, WARNKOENIG, GHELDOLF, VANDERKINDERE, FRIS, VAN WERVEKE en KOCH¹⁰. Ook wordt onze tekst zeer kort geanalyseerd in een aantal inventarissen en regestenwerken, van VAN DUYSE, WAUTERS en COPPIETERS¹¹. Merkwaardig is dat onze tekst niet wordt behandeld in de paragraaf *Législation* van GANSHOF's overzicht van de middeleeuwse Vlaamse instellingen in LOT en FAWTIER's *Institutions françaises*¹², noch in VAN WERVEKE's artikel over Filips van de Elzas (en diens wetgevende bedrijvigheid) in het *Nationaal Biografisch Woordenboek*, waar de Grote Keure wordt besproken¹³. Dat de Gentse aanvulling in de schaduw heeft gestaan van de Grote Keure is begrijpelijk, aangezien haar betekenis inderdaad secundair was, doch deze graad van verwaarlozing was toch onverdiend: wie een belangrijke beschikking als de Grote Keure bestudeert doet er goed aan de aanvullende en preciserende bepalingen uit de tijd zelf eveneens in zijn studie te betrekken. Ook behandelen de *Precepta* geen detailkwesties zonder intrinsiek belang, maar wel sensitieve materies, waaruit heel wat kan geleerd worden m.b.t. de strafpolitiek en de politiek tout court van de grote Elzasser.

(9) C.L. DIERICX, *Mémoires sur les lois et les privilèges des Gantois*, I, Gent, 1817, bl. 79-85.

(10) Zie voor LESBROUSSART, WARNKOENIG, GHELDOLF en KOCH de volledige referenties bij onze editie; L. VANDERKINDERE besteedt een paragraaf van 15 lijnen aan onze tekst in zijn *La politique communale de Philippe d'Alsace et ses conséquences* (Acad. roy. Belg., Bull. Classe Lettres et Sciences morales et polit., 1905, n° 9-10, bl. 751-752) en V. FRIS amper drie lijnen in zijn *Histoire de Gand*, Gent, 1930, bl. 19; H. VAN WERVEKE vermeldt hem terloops in zijn *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen, Parijs, Amsterdam, 1933, bl. 53, n. 5 (Werken Fac. Letteren Gent, 69).

(11) Zie verder de volledige referenties bij onze editie.

(12) *Histoire des institutions françaises au moyen âge*, o.l.v. F. LOT en R. FAWTIER, I: *Institutions seigneuriales*, Parijs, 1957, bl. 366-369.

(13) *Op. cit.*, kol. 324-325: de auteur stelt terecht dat de uitvaardiging van de keure in de grote steden „beantwoordde aan een verstrakking van Filips' houding tegenover de bevolkingscentra”; we zullen zien hoe de *Precepta* een stap verder hebben gezet in diezelfde richting.

Artikel I luidt als volgt. „Indien iemand van een misdrijf waarop 60 pond boete staat is overtuigd en hij binnen de drie dagen de graaf geen voldoening heeft gegeven, verlate hij het land van de graaf binnen de drie dagen; doet hij dat niet en wordt hij daarna in het land van de graaf gezien, hij zal alle dagen van zijn leven wetteloos blijven”. Dit artikel bepaalt de termijn waarbinnen de 60 pond boete, ingesteld door de Grote Keure, moet worden „voldaan”, hetzij door effectieve betaling in de grafelijke schatkist hetzij door het stellen van borgen, geven van panden of andere vormen van waarborg, voorschot of compositie die „de graaf voldoening schonken”. De termijn voor een zo zware boete — zo zwaar dat alleen de rijke burgers ze ooit werkelijk konden betalen — was ongelooflijk kort: slechts drie dagen toestaan om een klein fortuintje te realiseren was een ongenadige maatregel¹⁴. Nog ongenadiger was de sanctie voor de niet-betaler: hij moest stad en land verlaten — ook alweer binnen drie dagen — en werd wetteloos, indien hij zich daar ooit nog vertoonde. Wie wetteloos, d.w.z. vogelvrij verklaard was, genoot geen enkele rechtsbescherming meer, noch in zijn goed noch in zijn persoon en kon derhalve ongestraft worden om het leven gebracht¹⁵. Op een even preciese als harde manier werd in dit artikel een in de Grote Keure onvermeld gebleven vraag i.v.m. de 60 pond boete beantwoord.

Artikel 2 luidt als volgt. „Indien iemand vanwege de graaf te Gent tot „vice-graaf” werd aangesteld en hij van iemand een gijzelaar eist, dan zal deze hem die gijzelaar binnen de drie dagen uitleveren; zoniet zal hij de boete van 60 pond oplopen”. We vermoeden dat dit artikel verband houdt met een materie die in het oude strafrecht een belangrijke plaats innam en ook in de Grote Keure werd behandeld, nl. de strijd van de openbare machten tegen de vete. Een van de aangewende technieken bestond erin de families die in vete lagen ertoe te brengen een tijdelijke wapenstilstand — *verde* genoemd — af te sluiten, in afwachting van de definitieve verzoening, *zoen* genoemd. De Grote Keure bepaalde in haar art. 13 dat twee of meer schepenen het recht hadden dergelijke *verden* op te leggen betreffende om het even welke vete en dat weigering met

(14) VAN CAENEGEM, *Strafrecht*, bl. 223-227; men bedenke dat een ongeschoolde arbeider zich met een dagloon van 1 penning (1 pond = 240 penningen) moest tevreden stellen (zodat 60 pond voor hem het loon van 60 jaar betekende) en dat men een horige kon kopen voor bedragen van 4 pond 10 schellingen of 8 pond (naargelang leeftijd, gezondheid en andere consideraties die ons onbekend zijn), zie L. MILIS, *De onuitgegeven oorkonden van de Sint-Salvatorsabdij te Enname voor 1200*, Brussel, 1965 (K.C.G.), n° 35, bl. 24-25 en nr 64, bl. 35).

(15) VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 137-147. We staan hier voor een regel die eeuwenlang van praktische toepassing is gebleven. In Atrecht, de stad die het model is geweest voor de Grote Keuren, vindt men bijv. nog in de 16e eeuw dat personen die schuldig waren aan doodslag werden vrijgesproken omdat hun slachtoffer de 60 pond boete niet had betaald en „wetteloos” was geworden, zie R. MUCHEM-BLED, *Misdaad en straf in Atrecht onder keizer Karel V*, in: *Spiegel Historiae*, 13, 1978, bl. 106 (de stadskeure van Atrecht van Filips II Augustus 1194, bepaalde in art. 12: „qui bannitum de 60 lb. vel de morte hominis infra bannileugam occiderit, quantum ad communiam sine forisfacto erit”, G. ESPINAS, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal*. Artois, n° 108, I, Parijs, 1934, bl. 275-276.

60 pond werd beboet. In de *Precepta* wordt, naar ons gevoelen, deze stipulatie aangevuld doordat ook de *vice-comes* (waarover dadelijk meer) het recht krijgt initiatieven op dit gebied te nemen (eveneens op straffe van 60 pond), door het eisen van vredesgijzelaars. Men kende twee soorten van dergelijke gijzelaars. De eerste, die in vroegere tijden domineerde, waren de gijzelaars die door de families bij het sluiten van de *verde* werden uitgeleverd en met hun leven borg stonden voor het vreedelievend gedrag van de clan tot het moment van de verzoening was gekomen. De tweede, waarmee we hier vermoedelijk te maken hebben, waren gijzelaars die geëist werden van families die geen *verde* wilden sluiten. Het eisen van dergelijke gijzelaars was dan een pressiemiddel om de weerbarstige bloedverwanten tot beter inzicht, d.w.z. tot het sluiten van vrede te brengen. Dergelijke gijzelaars werden opgesloten, zij zelf of hun familie moesten tijdens dit „inliggen” voor hun onderhoud instaan en ze konden hun gewone werkzaamheden niet uitoefenen: dit alles was een drukingsmiddel dat na verloop van tijd wel zwaar moest doorwegen. De gijzeling door de overheid was ook een middel om de meest vechtlustige familieleden in verzekerde bewaring te nemen tot de verzoening een einde aan de vete had gesteld. De *vicecomes* krijgt hier een belangrijke en directe rol — buiten en naast die van de schepenen — in de stedelijke vredespolitiek: op de weigering de geëiste gijzelaar in te leveren stond de ruïneuze boete van 60 pond¹⁶. De *vicecomes* van ons artikel is o.i. de proto-baljuw, d.w.z. de welbekende grafelijke ambtenaar die pas in de loop van de 13e eeuw zijn standaardbenaming van *ballivus* heeft gekregen, maar die reeds onder Filips van de Elzas is ontstaan, zij het onder een verscheidenheid van benamingen en omschrijvingen als *justicia* of *minister comitis* of „hij die de graaf in zijn plaats zal instellen om het recht te handhaven” (Grote Keure, art. 28). De term *vicecomes* slaat o.i. op deze ambtenaar (en bijv. niet op de oude, feodale burggraaf), niet alleen wegens de rol die hij hier speelt in de ordehandhaving in de stad, maar omdat *vice-comes*, d.w.z. hij die optreedt „in de plaats van de graaf” precies overeenstemt met de omschrijving van de proto-baljuw in de Grote Keure, art. 28 „quem loco suo ad iusticiam tenendam instituerit”¹⁷. Men notere dat ook hier de tijdsfactor belangrijk is: de ongeduldige wetgever gunt de deelnemers aan een vete slechts drie dagen om een gijzelaar te vinden en in het gijzelhuis te doen inliggen; ook hier is de sanctie zeer zwaar, weliswaar geen verbanning, zoals in art. 1, maar toch de hoogste bestaande geldboete.

Art. 3 luidt als volgt. „Indien iemand een grafelijke boete heeft opgelopen en door de schepenen overtuigd werd, zal men naar zijn huis gaan en zoveel van hem ontvangen als nodig is om de boete aan de graaf te voldoen; indien hij niet genoeg bezit, zal men het ontbrekende op zijn

(16) Zie over *verden* en vredesgijzelaars VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 248-279.

(17) Zie voor de vroege geschiedenis van de Vlaamse baljuwen de voortreffelijke studie van L.M. DE GRUYSE, *Some observations on the origin of the Flemish bailiff (bailli): the reign of Philip of Alsace*, in: Viator. Medieval and Renaissance Studies, 7, 1976, bl. 243-294.

persoon verhalen". Dit artikel behandelt een eeuwig probleem van het strafrecht in het algemeen en de geldstraffen in het bijzonder: wat te doen om een effectieve inning te verzekeren en wat te doen met veroordeelden die te arm zijn om te betalen. Onze tekst, die specifiek handelt over boetes die aan de graaf verschuldigd waren, stipuleert wat de inning betreft dat de grafelijke gerechtsofficier, d.i. de baljuw — want hij schuilt achter de „men" van art. 3 — zich naar de woning van de veroordeelde moet begeven om het verschuldigde te ontvangen en zich bij onvoldoende betaling te vergewissen of bepaalde delen van de inboedel kunnen te gelde gemaakt worden (aangezien de inningsproblemen bij de 60 pond boete al in art. 1 werden geregeld, mag men aannemen dat art. 3 de lagere boeten behandelt). Indien de veroordeelde desondanks nog bij de graaf in het krijt blijft staan, zal hij worden gevangen gezet, om zijn schuld door arbeid af te betalen of in de schuldgevangenis, onderhouden door vrienden en magen, een miserabel bestaan te slijten tot het ontbrekende geld, ergens toch „gevonden" werd (hetzij dat hij het tijdig had weggestopt en er thans mee te voorschijn kwam om uit een vunzige kerker te ontkomen, hetzij dat verwanten, vrienden en kennissen na verloop van tijd het nodige bijeenbrachten of beroep op de liefdadigheid met succes was bekroond). Er was echter nog een andere kans om uit de gevangenschap te worden bevrijd, nl. het vinden van een borg, die zich met zijn eigen goed tegenover de graaf verbond het nodige bedrag binnen een acceptabele termijn te betalen (vanzelfsprekend mits verhaal op de hoofdschuldenaar, wanneer die opnieuw solvabel was). Aan deze mogelijkheid is het volgende artikel gewijd.

Art. 4 luidt als volgt. „Indien hij echter een borg stelt voor zichzelf en die borg stelt de betaling uit tot de gerechtsofficier van de graaf hem daaromtrent voor het gerecht daagt, dan zal de borg dubbel gestraft worden". Hier treden we in steeds minutieuzere details, want de vraag wordt gesteld wat moet gebeuren indien de borg op zijn beurt in gebreke blijft. Dan rest de baljuw niets anders dan de vierschaar om diens veroordeling te vragen, doch niet alleen tot de betaling van het verschuldigde bedrag, maar twee maal zoveel, als straf omdat de borg niet spontaan en binnen de afgesproken of costumiere termijn heeft betaald en de baljuw daarvoor heeft genoodzaakt een gerechtelijke procedure in te spannen. Men notere wat voor een gecompliceerde cascade van mogelijkheden hier wordt onderscheiden. De veroordeelde betaalt of hij betaalt niet (of althans niet helemaal). In dit tweede geval neemt men uit zijn huis wat men kan. Daarmee is de graaf geheel of slechts gedeeltelijk voldaan. In dit tweede geval wordt de in gebreke blijvende overtreder gevangen gezet en, indien hij geen borg vindt, gehouden. Vindt hij wel een borg, dan gaat hij vrij uit (mits ervoor te zorgen dat hij later zijn borg vergoedt). De borg kan de graaf betalen en dan zijn er geen strafrechtelijke problemen meer, of hij kan zelf ook in gebreke blijven en in dat geval zal het tussen hem en de baljuw tot een proces komen en zijn veroordeling tot dubbele betaling. Wellicht kon hij op zijn beurt weer een borg stellen, die op zijn beurt... doch het is beter deze potentieel eindeloze keten van niet-betaling af te breken. Het verschil in behandeling van de niet-betaler van

de 60 pond boete en de andere is opvallend. Voor de eerste is er geen pardon en leidde niet-betaling binnen de drie dagen — en weinigen waren in staat deze zware financiële inspanning te leveren — tot verbanning en eventueel vogelvrijverklaring. Opnieuw blijkt hier het verpletterend karakter en uitdrijvend effect van dit strenge wapen in graaf Filips' strijd tegen de geweldscriminaliteit. Bij de lagere boeten is de houding van de overheid veel toegeeflijker en schijnt niet de verjaging van de veroordeelde maar de betaling van de boete beoogd en verwacht te worden.

Art. 5 luidt als volgt. „Op gelijke wijze zal ook in andere zaken al wie als borg is aangesteld en wacht met betalen tot men hem voor het gerecht brengt, dubbel bestraft worden”. Hier wordt de regel van art. 4, die alleen sloeg op het in gebreke blijven van borgen tegenover de graaf, uitgebreid tot alle gevallen van borgstelling. Wie zich borg stelt moet betalen binnen de normale of afgesproken termijn, wie dat niet doet en de schuldeiser noodzaakt tot een gerechtelijke actie (met al de last en kosten van dien) zal het verschuldigde bedrag dubbel betalen. Dit artikel lijkt ingegeven door rechtvaardigheidsoverwegingen want het breidt *per analogiam* de toepassing van art. 4 uit tot alle burgers. De dubbele betaling, die we hier ontmoeten, is een regel die reeds vroeg in de geschiedenis opduikt. Hij komt voor in zo uiteenliggende bronnen dat het onmogelijk is met zekerheid na te gaan welke de inspiratiebron voor onze ordonnantie kan geweest zijn. We vinden hem zowel in de bijbel (Exodus 22,4: als een dief betrapt wordt met het gestolen vee nog levend in de hand, zal hij het dubbel restitueren), als in het Romeinse recht (waar de Lex Aquilia over de schadevergoeding bepaalde dat wanneer de schuldlige had geloofchend, de vergoeding dubbel werd: „*lis infitiando crescit in duplum*”). In de Noord-Spaanse gewesten met vroege stedelijke ontwikkeling ontmoet men reeds in de 11e eeuw analoge bepalingen. Zo leest men in de Fuero van León van koning Alfonso V uit het jaar 1020, art. 19: „wie iemand zonder vonnis een onderpand afneemt zonder eerst bij diens heer geklaagd te hebben, zal wat hij als pand heeft weggenomen dubbel teruggeven” en in de *Usatges de Barcelona*, optekening van het Catalaanse recht onder Ramón Berenguer I de Oude, daterend uit 1055-1071, waarschijnlijk kort voor 1068, werd bepaald dat aan beroofde kooplieden het dubbel van de verloren goederen moest worden gerestitueerd en dat een leenman die in gebreke was gebleven tegenover zijn heer, dit in tweevoud moest goed maken¹⁸.

(18) *Cortes de los antiguos reinos de Leon y de Castilla publicados por la real Academia de la Historia*, I, Madrid, 1861, bl. 5; A. GARCIA-GALLO, *Manual de Historia del Derecho Español*, II, Madrid, 1967, bl. 587, n° 824, art. 62; bl. 527, n° 795, art. 34. Cf. L.G. DE VALDEAVELLANO, *Historia de España*, I, 2, Madrid, 1963, bl. 310 en A. SCHAUBE, *Handelsgeschichte der romanischen Völker des Mittelmeergebietes bis zum Ende der Kreuzzüge*, München, 1908, bl. 103. De sanctie van de verdubbeling van de verbintenis voor de in gebreke gebleven partij gaat wellicht terug op een algemeen menselijke reflex: men vindt ze bijv. in art. 160 van het wetboek van Hammurabi, dat bij breuk van verloving een dubbele schadevergoeding voorzag (J. KOHLER en F.E. PEISER, *Hammurabi's Gesetz*, I, Leipzig, 1904).

Art. 6 keert terug naar de beruchte 60 pond boete en behandelt de plaats van dagvaarding, al volgt. „Indien iemand een misdrijf heeft gepleegd waarop de 60 pond boete staat, worde hij gedagvaard te zijnen huize, heeft hij er geen dan worde hij gedagvaard op een terechtzitting en als hij niet binnen de drie dagen verschijnt zal hij voor schuldig worden gehouden”. We staan hier voor een typisch aanvullend artikel waarbij enkele details worden gepreciseerd, die in de Grote Keure in het duister waren gelaten. Inderdaad, het fundamentele principe dat een beklagde van een 60 pond-misdrijf, die verstek liet gaan, automatisch voor schuldig werd gehouden aan het misdrijf waarvan hij werd beticht, staat reeds in de Grote Keure geformuleerd (art. 1). Niet duidelijk was echter waar de beklagde moest gedagvaard worden, want art. 1 van de Grote Keure had het alleen over een dagvaarding ten huize van de beklagde, zonder iets te voorzien voor het geval hij geen huis had en art. 2 zegde helemaal niets over de plaats van dagvaarding. Dit werd in de *Precepta* gepreciseerd: de beklagde moet gedagvaard aan zijn huis als hij er een heeft, zoniet ter rechtbank waar zijn zaak wordt opgeroepen. De Grote Keure had evenmin gespecificeerd binnen welke termijn de gedagvaarde moest verschijnen (er wordt alleen gesproken van de „gestelde dag”), dit werd thans gedaan: weer gold de korte termijn van drie dagen. Wellicht hadden sommige lieden van een zekere vaagheid van de Grote Keure geprofiteerd om allerlei uitvluchten te bedenken en aan haar strenge bepalingen te ontsnappen: waar moest men rechtsgeldig iemand dagvaarden die geen huis (in de stad) had? Wellicht door een proclamatie op het schepenhuis, maar dan binnen welke termijn? Waarschijnlijk hadden allerlei lieden beloofd „in de naaste toekomst” hun boete te betalen en zo de zaak op de lange baan geschoven, of borgen gesteld die dan zelf maar met grote moeite tot betalen konden worden gebracht. Niet-betalers tegen wie een verbanningsvonnis was uitgesproken bleven rondhangen omdat niet vaststond binnen welke termijn ze moesten verdwijnen. Dit alles werd door de strenge preciseringen van de *Precepta* tegengegaan en Filips maakte wel bijzonder duidelijk, als dat nog nodig was, dat het hem met zijn nieuwe strafrecht ernst was.

Art. 7 luidt, in letterlijke vertaling, als volgt. „Niemand zal te Gent een ander mens hebben, tenzij in verband met een vete of een leen; wie hem toch heeft en overtuigd wordt, zal in de genade van de graaf zijn ten belope van 60 pond”. Met de interpretatie van dit artikel kan men vele kanten uit, want „een mens hebben” is een vage uitdrukking die verschillende inhouden kan dekken. Op het eerste gezicht zullen vele mediëvisten denken aan de *homo potestatis*, de „mens die in andermans macht staat”, d.w.z. de horige die van een heer grondbezitter afhangt. In die zin zou ons artikel een verbod betekenen van horigheid en horigheidsrelaties in de stad: daar mochten alleen vrije lieden wonen zodat ingeweken platelandshorigen er — al of niet na de bekende termijn van jaar en dag — vrij werden (regel waarvoor men in de moderne geschiedschrijving de formule „Stadtluft macht frei” heeft bedacht)¹⁹. Tegen deze interpre-

(19) H. MITTEIS, *Über den Rechtsgrund des Satzes „Stadtluft macht frei”*, in:

tatie bestaan een aantal bezwaren. Men ziet niet goed hoe die ex-plattelandschorigen op één lijn konden worden geplaatst en in één adem worden genoemd met de *homines de faida* en de *homines de feodo*, vooral de gedachtensprong „niemand hebbe een horige man tenzij... een leenman” zou wel erg vreemd zijn. Ook ziet men niet goed waarom een maatregel uit de sociale sfeer plots zou verschijnen in een ordonnantie die duidelijk het strafrecht tot voorwerp heeft. Analoge bezwaren kan men formuleren t.a.v. de interpretatie van *hominem habere* zoals de schuld knechtschap, d.w.z. het in de onvrijheid vervallen wegens onbetaalde schulden. Evenmin moet men in onze gewesten in die tijd aan vormen van de antieke en in het Middellandse Zeegebied voortlevende slavernij denken. Onze interpretatie gaat dan ook in een andere richting, nl. van een verbod van paramilitaire formaties, gewapende *clientelae*, tot stand gebracht doordat een machtig burger een aantal lieden met een eed van trouw aan zich verbond. Groepsgeweld en bendevorming waren een gesel van de middel-euwse samenleving en de Grote Keure was bijzonder streng voor de huisoverval door benden (art. 2). Ons artikel zou dan betekenen dat dit soort groeperingen rond leidende figuren in de stad, verboden waren, uitgenomen in verband met veten en lenen. Dat de eed van persoonlijke en levenslange trouw, bij de manschapsceremonie afgelegd door wie een leen ontving, een legitieme en algemeen gerespecteerde band was in de feodale samenleving ligt voor de hand en we zullen er dan ook niet langer blijven bij stilstaan. De *homo de faida* verdient wellicht enkele woorden commentaar. We staan hier voor een bekende instelling van het oude zoenrecht, nl. de soort manschap die werd gedaan door een misdadiger aan zijn slachtoffer (of een bloedverwant) n.a.v. de plechtige openbare verzoening. Het hele ceremonieel geleek sterk op dat van de feodale manschap en ook de terminologie van *homo* en *homagium* (Ned. 'man'), maar de aanleiding en context waren verschillend²⁰. Het lag voor de hand dat zoenmanschap ook buiten de verbodsbepalingen van Filips moest blijven, die vrede en verzoening juist in de hand moesten werken. Doch buiten de zoenmanschap en de feodale manschap waren private „solidariteiten” rond machtige Gentenaars, gevestigd op manschap-achtige beloften en eden, verboden. Ze waren een bron van onrust binnen de stad, maar ook van opstandigheid tegenover de graaf en men begrijpt dan ook dat hij er een zware straf op heeft gesteld: de ruïneuze 60 pond boete, enkel en alleen voor het „hebben” van een dergelijke „man”, zonder dat het verder tot enige concrete daad van weerspannigheid of geweld was gekomen! Hierbij nog twee kanttekeningen. De straf gold alleen voor hem die onwettige „mannen” rond zich had geschaard, niet voor hen die zijn „man” waren geworden. Ook verschijnt de 60 pond boete hier in de ongewone vorm van de „genade van de graaf ten belope van 60 pond”, d.w.z. een willekeurige geldstraf die door de graaf naar goeddunken kon worden bepaald, tot een maximum van 60 pond. Die 60 pond boete moet

Festschrift E.E. Stengel, Münster, Keulen, 1952, bl. 324-358 (herdr. in C. HAASE, *Die Stadt des Mittelalters*, II: *Recht und Verfassung*, Darmstadt, 1976, bl. 182-202).

(20) VAN CAENEGEM, *op. cit.*, bl. 284-286.

zelfs voor de rijke inwoners van de Vlaamse steden in graaf Filips' tijd een afschrikwekkend middel van betekenis geweest zijn ²¹.

De lezer van de zeven artikelen van de *Precepta* mag zich wel afvragen of ze aan een bepaalde logica beantwoorden en hun volgorde een bepaald plan en gedachtengang verradt (een weinig bestudeerd formeel aspect van de middeleeuwse rechtsbronnen). Het fundamentele doel van de *Precepta* is de bestrijding van opstandigheid en geweldscriminaliteit, vandaar het verbod van de onwettige vormen van manschap (art. 7), en het recht van de baljuw gijzelaars te eisen in geval van vete (art. 2), vandaar ook de aanvullende bepalingen over de strafprocedure (art. 6) en de tenuitvoerlegging van de veroordeling tot boete (art. 1, 3, 4), vooral dan de 60 pond boete (art. 1, 6), die wordt uitgebreid tot nieuwe misdrijven (art. 2, 7). Alleen art. 5 valt buiten dit raam want het betreft een algemene regel over de borgstelling. Het past echter wel in de *Precepta* als een uitbreiding van art. 4, dat handelt over het ingebreke blijven van borgen tegenover de graaf. De interne samenhang van de ordonnantie is dus duidelijk en goed vatbaar. De volgorde van de artikels is dat minder, hoewel bij nader toezien toch wel draden kunnen worden ontdekt die het ene artikel met het andere verbinden. Dat het stuk opent met preciseringen i.v.m. de 60 pond boete is zeer begrijpelijk, want deze was een sluitsteen van Filips' strafrecht. De draden die naar art. 2 — een nieuwe materie — leiden zijn de termijn van drie dagen en de 60 pond boete, die allebeide in de eerste twee artikels voorkomen. Daarna keert men met art. 3 en 4 terug naar het uitgangspunt, de niet-betaling van boeten, ditmaal betreffende de lagere boeten. Hier wordt, onder andere oplossingen, aan een borgstelling voor de betaling van de boete gedacht en de regeling daaromtrent, in art. 4 gedefinieerd, wordt in art. 5 uitgebreid tot andere gevallen van borgstelling. Met art. 6 nemen we weer de draad op van de procedure in verband met de 60 pond boete, waarbij deze laatste wellicht de band legt met het zevende en laatste artikel, dat genoemde boete voor een nieuw misdrijf invoert.

Zoals bekend, hebben de Gentenaars van het overlijden van graaf Filips in 1191 geprofiteerd om van zijn weduwe, Mathildis, de reeds genoemde stadskeure te verkrijgen, die de klok terugdraaide en vele strenge innovaties van de grote Elzasser ongedaan maakte, waaronder de 60 pond boete (10 pond was er de hoogste geldstraf). Echter niet voor lang, want reeds in de zgn. „baljuwsordonnantie" uit 1192-1202 en zeer waarschijnlijk 1195-1202 ²² en de Gentse ordonnantie van de regent,

(21) Het is betekenisvol voor de rijkdom van sommige Vlaamse burgers uit die tijd dat mensen als Willem Cade en Hugo Oisel geldschietters waren van de koningen van Engeland (A.-L. POOLE, *From Domesday Book to Magna Carta 1087-1216*, Oxford, ²1955, bl. 423).

(22) Uitg. W. PREVENIER, *op. cit.*, n° 214, II, bl. 437-447; cf. R.C. VAN CAENESEM, *Considérations critiques sur l'ordonnance comtale flamande connue sous le nom d'„Ordonnance sur les baillis"*, in: *Actes du Congrès Internat. de la Société Italienne de l'Histoire du Droit*, Florence, 1971, bl. 133-152.

Filips van Namen uit 1206²³ is de stad teruggekeerd tot het regime van Filips van de Elzas, gekarakteriseerd door de 60 pond boete (resp. in art. 6 en art. 2, 3, 6 en 7). De artikelen 2, 3 en 7 van deze laatste ordonnantie zijn in het licht van de *Precepta* bijzonder interessant. Art. 2 bepaalt dat indien een rijk man tot de 60 pond boete veroordeeld wordt, hij binnen de drie dagen de volle som moet betalen; wie niet zo welgesteld is moet binnen drie dagen ten minste 10 pond betalen op straffe van verbanning voor 10 jaar en wetteloosheid bij voortijdige terugkeer (voor de rest, nemen we aan, kon afbetaling, borgstelling of compositie optreden).

Nog veel strenger is art. 3 dat niet alleen met de 60 pond boete dreigt tegen al wie moorddadige wapens draagt, maar er aan toevoegt dat wie de boete niet integraal binnen de drie dagen betaalt een hand zal verliezen. Nadat art. 6 de boete van 60 pond heeft gesteld op het schenden van *verde* of zoen, stipuleert art. 7 dat deze boete binnen de drie dagen moet worden betaald, op straf van verbanning voor drie jaar en verbeurte van alle goed, en wetteloosheid bij voortijdige terugkeer²⁴.

III. Handschriften en vroegere edities

Reeds bij de editie van de „Grote Keure” voor Gent en Brugge is gebleken hoe arm men nog is aan kritische uitgaven van Vlaamse juridische teksten uit de twaalfde eeuw²⁵. Dit is des te verbazender daar de geschiedenis van het oude graafschap sinds haast tweehonderd jaar de scherpzinnige aandacht van menig voortreffelijk mediëvist heeft opgewekt.

Wanneer we dan ook de lijst van oudere uitgaven van de *Precepta* bekijken en nagaan waar de uitgevers hun tekst vandaan gehaald hebben, blijkt dat precies de slechtste — of liever: de verst van het origineel verwijderde — kopieën als model werden genomen.

Men kan zelfs stellen dat na de eerste uitgave van LESBROUSSART in 1789²⁶ en na die van WARNKOENIG in 1836²⁷ er geen vooruitgang meer werd geboekt... tot in 1960. In dat jaar publiceerde A.C.F. KOCH zijn *Vroegmiddelnederlands ambtelijk proza* waarin hij de *Precepta* naar het oudst bekende handschrift uitgaf. Maar zelfs daar bleef een kritische uitgave, gebaseerd op alle bewaarde handschriften, afwezig (wat trouwens niet in de bedoeling van Koch lag)²⁸.

De handschriftelijke traditie is complex. Zoals hierboven al is aange-

(23) Uitg. A.C.F. KOCH, *Vroeg Middelnederlands ambtelijk proza. Gentse keuren van vóór 1240*, Groningen, 1960, nr IV-V, bl. 32-43; voor de datum zie PREVENIER, *op. cit.*, II, bl. 441 en 443.

(24) Art. 10 van de keure van Mathilde was veel milder: wie de boete van 4 pond niet binnen de 3 dagen betaalde werd dubbel beboet; was hij onvermogen, dan werd dat op het schepenhuis uitgeroepen en mocht men hem geen onderdak meer verschaffen.

(25) VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 221-222.

(26) P. d'OUDEGHERST, *Annales de Flandre*, ed. J. B. LESBROUSSART, I, Gent, 1789, bl. 430-431.

(27) L.A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 1, Tübingen, 1836, bl. 10-11, nr. II.

(28) Groningen, 1960, bl. 16-23, nr. II.

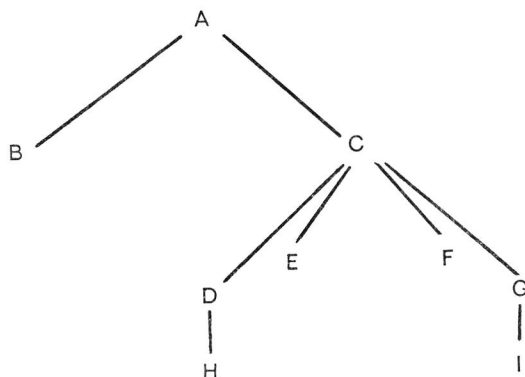
gestipt bleef de tekst van de *Precepta* (die zich niet aandienen als typisch Gents) toch maar bewaard in Gentse bronnen, wat meteen een aanwijzing was om ze te situeren in een uitsluitend Gents politiek en juridisch kader. De tekst komt voor in de belangrijke reeks stadscartularia, die sinds de dertiende eeuw samengesteld zijn en die door latere gebeurtenissen, over archieven en bibliotheken te Gent, Brussel en Wenen verspreid zijn geraakt.

Het oudste in de reeks is het oude *cartularium*, bewaard als *fonds Stad Gent*, nr. 6 op het Rijksarchief te Gent, hier *B* genoemd.

De andere teksten gaan rechtstreeks of onrechtstreeks terug op het *cartularium*, genoemd „*Wetten en Costumen*” uit de veertiende eeuw (Stadsarchief Gent, 93 bis 8), hier *C*.

Alle tekstgetuigen stammen uit de praktijk, met uitzondering van één. De Collectie Gerard op het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (hier *H*) is een allegaartje van afschriften met erudiete bedoeling.

Het kritisch apparaat bij de uitgave laat niet toe een *stemma codicum* op te stellen dat sluitend is. Veel verder dan tot een grof onderscheid tussen een traditie *B* (één handschrift) en een traditie *C* (zeven handschriften) kan men niet komen. Voor de samenstelling van de stamboom moet men dan ook beroep doen op het *stemma* dat voor de Grote Keure werd opgesteld²⁹ en op het *stemma* dat W. PREVENIER opstelde voor de keuren van Mathildis en Boudewijn VIII³⁰. Dit leidt tot volgend beeld :

Vergelijkt men dit stemma met dat van de „Grote Keure” voor Gent, waarop de *Precepta* toch een aanvulling zijn, dan is op te merken dat hier tussen het origineel en de oudste copieën *B* en *C* (bij de Grote Keure resp. *C* en *D*) geen trap *A* heeft bestaan, een herwerkte of aangepaste versie, die op essentiële punten afweek van het origineel van Filips van de Elzas.

(29) VAN CAENEGEM en MILIS, *op. cit.*, bl. 222.

(30) PREVENIER, *op. cit.*, bl. 6 en 24.

We moeten daarenboven vaststellen dat de twee groepen (dus het individuele *B* en de familie *C*) geen wezenlijke verschillen naar inhoud of vorm vertonen. De varianten zijn allemaal min of meer te herleiden tot slordigheden, purisme en onachtzaamheid. Een voorbeeld van het eerste levert § 2 variante b, waar in *B* foutief *obses* i.p.v. *obsidem* staat, en variante c waar datzelfde handschrift *reddam* i.p.v. *reddat* geeft. Aan purisme kan men de vorm *submoneatur* toeschrijven in handschrift *I* i.p.v. *summoneatur* (zoals in het model stond). Dit voorbeeld is terug te vinden in § 6 variante c. Dat § 1 variante c *domino comiti* schrijft (handschrift *B*) i.p.v. gewoon *comiti* is wel aan onachtzaamheid te wijten: vlak voordien in de titel was ook al van *dominus comes* sprake.

Uit de voorbeelden hier gegeven en na een blik op het kritisch apparaat in het algemeen, blijkt dat bij de editie de voorkeur moet worden gegeven aan afschrift *C* eerder dan aan (het oudere) *B*. Wel schijnen ze allebei in de filiatie ervan dicht bij het origineel te staan, maar enkele manifeste fouten van *B* moeten ons ook in andere gevallen doen opteren voor de lezing van *C*. Dit systematisch doen, bleek evenwel niet wenselijk.

IV. De „Precepta” van Filips van de Elzas voor Gent : kritische uitgave

Ordonnantie van graaf Filips van de Elzas voor de stad Gent, waarbij in hoofdzaak een aantal strenge uitvoeringsmodaliteiten bij de strafrechtelijke bepalingen van de „Grote Keure” worden uitgevaardigd.

[Oktober 1178 of kort daarna]

A. Origineel niet voorhanden.

B. Gent, Rijksarchief, fonds stad Gent, 6, f° 23 r-v. Kort na 1237. Naar A.

C. Gent, Stadsarchief, 93 bis 8, f° 28 r. „Wetten en costumen”. XIVe eeuw. Naar A. Rubriek : „Dit sijn de ghebode die de grave Ph' sette binnen Ghent, ten dien tijde doe hi weder was comen van Iherusalem”.

D. Gent. Rijksarchief, fonds Stad Gent, 4, f° 19 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek : „Dit syn de ghebode die grave Phs sette binnen Ghend ten dien tide doe hi weder was commen van Iherusalem”.

E. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 16760-61, f° 203 v - 204 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek „Dit syn de ghebode die de grave Phs sette binnen Ghent, ten dien tide doe hi weder was comen van Iherusalem”.

F. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 10464-66, f° 51 v - 52 r. XVe eeuw. Naar C. Rubriek : „Dit syn de ghebode die de grave Philips sette binnen Ghent te dien tide doe hi weder was commen van Iherusalem”.

G. Wenen, Nationalbibliothek, hs. 2583, f° 257 v - 258 r. Ca. 1454. Naar C. Rubriek : „Dit syn de ghebode die de grave Phs sette binnen Ghent ten dien tide doe hi weder was comen van Iherusalem”.

H. Den Haag, Algemeen Rijksarchief, coll. Gerard, 68, pp. 115-116, XVIIIe eeuw. Naar D.

I. Gent, Stadsarchief, 93 bis 1, f° 180 v. „Witteboek”. XVe eeuw. Naar G.

Uitgaven

a. P. d'OUDEGHERST, *Annales de Flandre*, ed. J. B. LESBROUSSART, I, Gent, 1789, pp. 430-31 (in noot). Naar E.

b. C.L. DIERICX, *Mémoires sur les lois et les privilèges des Gantois*, I, Gent, 1817, pp. 74-84. Naar a, vermeldt ook expliciet I.

c. L.A. WARNKOENIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, II, 1, Tübingen, 1836, pp. 10-11, nr. II. Naar E.

d. L. A. WARNKOENIG - A. E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre*, III, Brussel, 1846, pp. 219-20. Naar E.

e. A.E. GHELDOLF, *Coutumes de la ville de Gand*, I, Brussel, 1868, pp. 388-389. Naar I en F.

f. A.C.F. KOCH, *Vroeg middelnederlands ambtelijk proza*, Groningen, 1960, pp. 16-23, nr. II (Fontes Minores Medii Aevi, X). Naar B.

Regesten

P. VAN DUYSE - E. DE BUSSCHER, *Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de la ville de Gand*, Gent, 1867, p. 4, nr. 7.

A. WAUTERS, *Table chronologique des chartes et diplômes*, II, Brussel, 1868, p. 580.

H. COPPIETERS-STOCHOVE, *Regestes de Philippe d'Alsace, comte de Flandre*, in : Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent, VII, 1906, nr. 218, p. 78.

R. C. VAN CAENEGEM, *Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in : Vrijheden in de stad en op het platteland van de XIe tot de XIVe eeuw, Brussel, 1968, p. 275, nr. 32 (Pro Civitate, Histor. Uitgaven in -8°, nr. 19).

Hec sunt precepta que statuit dominus comes in Gandavo (*a*), eo tempore quo rediit Iherosolimis (*b*).

- [1] Si quis de LX (*a*) libris (*b*) convictus fuerit et infra triduum comiti (*c*) non satisfecerit, exeat terram comitis infra triduum; quod si non fecerit et de cetero in terra comitis visus fuerit, omnibus diebus vite sue sine lege permanebit.
- [2] Si quis ex parte comitis vicecomes constitutus (*a*) fuerit in Gandavo et idem ab aliquo obsidem (*b*) exegerit, reddat (*c*) ei infra triduum; sin autem, in forisfacto LX librarum erit.
- [3] Si quis ceciderit in forisfactum comitis et per scabinos convictus fuerit, ad domum eius eatur (*a*) et tantum de suo accipiat, unde forisfactum (*b*) comiti reddatur; quod si non habuerit, accipiat ad propriam ipsius (*c*) personam.
- [4] Si vero fideiussorem pro se (*a*) constituerit et fideiussor reddere differat donec iusticia (*b*) comitis inde (*c*) super eum placitaverit, fideiussor (*d*) in duplo puniatur.
- [5] Similiter in aliis negotiis, quicumque (*a*) fideiussor constitutus fuerit et donec super eum (*b*) placitetur satisfacere (*c*) distulerit puniatur in duplo.

(*a*) in Gandavo) in *H* vervangen door (Philippus Flandrie et Viromandie).

(*b*) Iherosolimis) Iherosomis *B*.

[1]

(*a*) LX) sexaginta *B*.

(*b*) libris) librarum *B*.

(*c*) comiti) domino comiti *B*.

[2]

(*a*) constitutus) constitutus *H*.

(*b*) obsidem) obses *B*.

(*c*) reddat) reddam *B* reddet *H*.

[3]

(*a*) eatur) erat *F*.

(*b*) forisfactum) forefactum *CDEFGI*.

(*a*) ipsius) suam *H*.

[4]

(*a*) fideiussorem pro se) pro se fideiussorem *B*.

(*b*) iusticia) iusticiam *EGHI*

(*c*) inde) *om.* *H*.

(*d*) fideiussor) *om.* *B*.

[5]

(*a*) quicumque) quicunque *FI*.

(*b*) eum) *om.* *B*.

(*c*) placitetur, satisfacere) placitare *I*.

- [6] Si quis fecerit (*a*) forisfactum (*b*) LX librarum, summoneatur (*c*) ad domum suam; qui (*d*) si non habuerit (*e*), summoneatur (*f*) in placito; et si infra triduum non venerit, convictus erit (*g*).
- [7] Nullus (*a*) hominem habeat in Gandavo nisi de faida vel de feodo; qui vero (*b*) habuerit et convictus fuerit, erit in misericordia comitis de LX libris (*c*).

---

[6]

- (*a*) fecerit) fecit *H*.
(*b*) forisfactum) forefactum *CDEFGHI*.
(*c*) summoneatur) summoniatur *CDEFG* submoneatur *I*.
(*d*) qui) quod *CDEFGHI*.
(*e*) habuerit) fecerit habuerit *I*.
(*f*) summoneatur) summoniatur *F*.
(*g*) erit) fuerit *CDEFG*, fuit *H*.

[7]

- (*a*) Nullus) Nulus *G*.
(*b*) vero) non *I* (*boven schrijflijn*: vero).
(*c*) libris) librarum *B*.